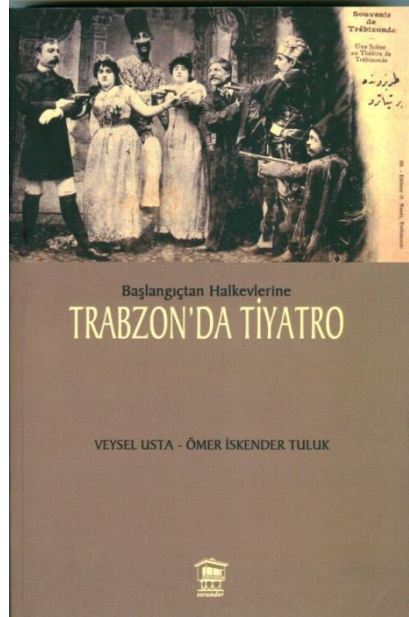

KİTAP DEĞERLENDİRME/BOOK REVIEW

Veysel Usta-Ömer İskender Tuluk, BAŞLANGIÇTAN HALKEVLERİNE TRABZON'DA TİYATRO, Serander Yayınevi, Trabzon 2017, 344 s. ISBN: 978-605-2104-01-9

*Ülkü KÖKSAL**

Trabzon doğu-batı ticaret yolları üzerinde bulunması dolayısıyla bu iki yönden gelen bilgi ve birikimlere her dönemde ev sahipliği yapmış, farklı kültürlerin etkileşiminin yoğun yaşandığı önemli bir liman kenti özelliği göstermiştir. Bu özelliği dolayısıyla Osmanlı hâkimiyetine girdiği dönemden itibaren ekonomi, bilim, kültür gibi pek çok alanda gelişme gösteren taşra vilayetlerinden biri olmuştur. 19. yüzyılda İmparatorluğun yaşadığı değişim ve dönüşümün etkileri de Trabzon'da her alanda hissedilmiştir. Nitekim bu dönemde bir taşra kenti olmasına rağmen Trabzon; İstanbul, İzmir, Selanik gibi şehirlerle birlikte sosyo-kültürel olarak oldukça canlı ve zengin bir görüntü sergilemiştir. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın başlarında İstanbul merkezli olarak başlayan modern tiyatro faaliyetlerinde önceleri azınlıkların etkin olduğu görülmektedir. Trabzon 19. yüzyılın sonlarında İstanbul, Bursa ve İzmir gibi önemli merkezlerin yanında bir tiyatro binası bulunan nadir şehirlerdendir. İmparatorluktan Cumhuriyete geçiş sürecinde tiyatro açısından arz-talep ilişkisinin sürekli canlı kaldığı Trabzon'da bir tiyatro kültürü oluşmuştur.

* *Dr. Öğretim Üyesi, KTÜ, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, TRABZON.*
ulkukoksal@gmail.com ORCID: 0000-0003-0796-2491

Başlangıçtan Halkevlerine Trabzon'da Tiyatro adlı kitap Veysel Usta ve Ömer İskender Tuluk tarafından kaleme alınmış ve 2017 yılında Serander Yayınevi tarafından yayımlanmıştır. Trabzon'da tiyatro kültürünün gelişme evrelerini anlatan bu kıymetli eserin yazarlarından Veysel Usta, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve Tarihi Bölümünde öğretim görevlisi olup Trabzon'un siyasi, sosyal ve kültürel tarihi ile ilgili pek çok çalışmayı bilim dünyasına kazandırmıştır. Kitabın diğer yazarı Ömer İskender Tuluk da Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü öğretim üyelerindedir. Tuluk'un Osmanlı dönemi mimari yapıları başta olmak üzere Türkiye'nin çeşitli bölgelerindeki çok sayıda tarihi yapı ile ilgili çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmalar arasında Trabzon'da bulunan tarihi yapılar da yer almaktadır.

Mevcut literatüre göz atıldığında Trabzon'daki tiyatro faaliyetlerini konu edinen çalışmalarından biri olan Necati Zengin'in *Osmanlı'dan Günümüze Trabzon'da Tiyatro* adlı eseri 2009 yılında Eser Ofset Matbaacılık tarafından yayımlanmıştır. Bu eserde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Trabzon'da tiyatro etkinlikleri ile ilgili olarak, şehre gelen kumpanyaların faaliyetlerine, oyuncuların bu turnelere dair anılarından alıntılara ve kısa bilgilere yer verilmiştir. Kitapta yerel anlamda çeşitli kulüplerin çatısı altında yapılan temsillere ait bilgiler de mevcuttur ancak özet şeklindedir. Trabzon'da tiyatro faaliyetlerine dair diğer çalışmalar Mesut Çapa tarafından kaleme alınan ve 2001 yılında *Toplumsal Tarih* dergisinde yayımlanan "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Trabzon'da Sinema ve Tiyatro" ile T. İlkay Somel tarafından yazılan ve *Trabzon* dergisinin 1992 yılı sayısında yayımlanan "Trabzon'da Tiyatro" adlı makalelerdir. Değerlendirdiğimiz eser ise söz konusu dönem içerisinde Trabzon'da tiyatro faaliyetlerini bütüncül bir şekilde ve ayrıntılı olarak ele almaktadır. Bununla birlikte eser, uzun yıllar tartışma konusu olan bazı konulara da açıklık getirmeyi hedeflemektedir. Nitekim önsöz yazısında kitabın oluşturulma fikrinin, Meydan'daki sinema/tiyatro binasının¹ 1958 yılında yıkılmasının ardından yıllardır devam eden tartışmalardan da yola çıkılarak, "Trabzon'a ilişkin literatürde kent kimliği çerçevesinde kaleme alınan değerlendirmelerin tiyatro bağlamındaki arka planının ortaya çıkarılması ve spekülatif tartışmalara neden olan bu ve benzeri konulara açıklık getirilmesi düşüncesinden doğduğu" ifade edilmektedir. Önsöz'de ayrıca Trabzon'da tiyatro faaliyetlerinin tarihsel olarak Halkevlerine kadar sınırlandırılması ile ilgili olarak da

¹ Kitapta iki farklı binanın varlığından söz edilmektedir. Bunlardan biri Rum zenginlerinden Kostaki Theoplaktos tarafından 1895-1897 yılları arasında inşa edilen Tuzluçeşme (Kostaki) tiyatrosu olup bina, 1924 yılında Gazipaşa Caddesi açılırken yıkılmıştır. Diğeri ise Pilosyan adlı Osmanlı vatandaşı tarafından sinematografi binası olarak yapılmak üzere 1907'de girişimde bulunulduğu, 1911'de inşa edilerek faaliyete geçtiği ve 1958'de yıkıldığıdır. (s. 153-162)

bu kurumun çatısı altında yapılan etkinliklerin daha kapsamlı bir çalışma yapılarak incelenmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Kitap, giriş ve 5 bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk tiyatrosunun gelişimi, sosyo-kültürel değişimin yanı sıra ülkenin içinde bulunduğu iç ve dış siyasi gelişmelerin sanatın bu dalına olan etkileri de dikkate alınarak genel hatlarıyla izah edilmiştir. Kitabın adında yer alan *Başlangıçtan* ifadesi, anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma ile başlayan değişim ve dönüşümünün tiyatro sanatına yansımalarına binaen 19. yüzyılda başlayan Batı tarzı tiyatronun ülkede ortaya çıkıp gelişmesini ifade etmektedir. Yani eserde Geleneksel Türk Tiyatrosu ile ilgili bilgilere yer verilmemiştir.

Eserin birinci bölümü *Kuruluş Aşamaları: Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemleri* başlığı altındadır. Bu bölümde ülkede yaşanan değişim ve dönüşümün bir taşra kenti olan Trabzon'da tiyatro faaliyetlerine yansımaları irdelenmiştir. Tanzimat'ın ilanıyla birlikte ülkenin genelinde olduğu gibi Trabzon'da da tiyatro faaliyetleri azınlıkların girişimi ile başlatılmıştır. Ermeni ve Rum okullarıyla çeşitli derneklerde yapılan temsiller bunun ilk örnekleridir. (s.23-24) Gayrimüslimlerin bu sanata olan ilgisi bir tiyatro binası inşa edilmesine kadar gitmiş, 19. yüzyılın sonuna doğru Meydan-ı Şarki'de Tuzluçeşme Tiyatrosu binası inşa edilmiştir. Kitabın bu bölümünde ayrıca İstanbul'dan gelen çeşitli tiyatro topluluklarının turnelerine dair bilgilerin yanı sıra Trabzon'da *Müslüman-Türk tiyatro hareketini başlattığı* ifade edilen Vali Âli Bey'in tiyatro ile ilgili faaliyetleri ve bu uğurda görevden alınışı arşiv belgeleri ile desteklenerek verilmiştir.(s. 30-37)

II. Abdülhamit devrinin otoriter yönetimi dolayısıyla her alanda olduğu gibi tiyatro faaliyetlerinde de düşüş yaşanmış, birçok oyun yasaklandığı gibi bazı tiyatro toplulukları da perdelerini kapatmıştır.² II. Meşrutiyet ile yeniden canlanan sanat ve kültür yaşamı tiyatroya olan ilgiyi de arttırmıştır. Çoğunluğu amatör olan ve sayıları oldukça artan oyuncu ve tiyatro toplulukları gibi oyun yazarlığında da önemli gelişme görülmüştür. Kısa süren bu hareketlilik dış siyasi gelişmelerin ve art arda gelen savaşların etkisiyle yavaşlamıştır. Buna rağmen tiyatro açısından bu dönemin en önemli gelişmesi Darülbeyaz'ın kurulmasıdır.³

Meşrutiyetin yeniden ilanı Trabzon'da da sosyal ve kültürel yaşamda bir canlılığı beraberinde getirmiştir. Çok sayıda gazete yayına başlamış, açılan dernek ve kulüpler ile birlikte sanat faaliyetlerinde de bir hareketlilik yaşanmıştır. Bu dönemde İstanbul'dan Trabzon'a turne için gelen tiyatro topluluklarının oyunları ve oyuncuların başarılarına dair yerel basında çıkan eleştiri yazıları yaşanan değişimin birer göstergesidir. (s. 52-61) Bu bölümün

² Metin And, "Cumhuriyetten Önce Türkiye'de Tiyatro", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C: 9, İletişim Yay., İstanbul 1983, s. 2509.

³ Metin And, "Tanzimat ve Meşrutiyet Tiyatrosu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C: 6, İletişim Yay., İstanbul 1983, s. 1618.

sonunda Trabzon'da basılan tiyatro eserleri ile gazetelerde yayınlanan çeşitli tefrika tiyatro eserleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Ayrıca Rus işgalinin ardından Milli Mücadele döneminde yeniden canlanan sinema ve tiyatro faaliyetlerine de değinilmektedir. Milli Mücadele yıllarında Trabzon'da kurulan spor kulüplerinin temsil faaliyetleri ile birkaç Trabzonlu gencin bir araya gelerek Komik Halim başkanlığında yaptıkları temsiller ve Kazım Karabekir Paşa'nın bir araya getirdiği Şehit Yavruları adlı grubun gösterileri Trabzon'daki tiyatro faaliyetleri arasında gösterilmektedir. (s. 69-73)

Kitabın ikinci bölümü *Gelişme Aşaması: Cumhuriyet Dönemi* başlığındadır. Bu bölümde bazı spor kulüplerinin temsil faaliyetlerine ve İstanbul'dan Trabzon'a gelen çeşitli tiyatro gruplarının turnelerine ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Bunlardan Darübedayi'nin Muhsin Ertuğrul başkanlığında 1924 yılı Eylülünde yaptığı ve 9 oyundan oluşup 20 gün süren ilk turnesi ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Temsillerin yerel basındaki yankıları ve turneye katılanların anılarından alıntılarla turne hakkında bilgiler verilmektedir. Darübedayi'nin dağılıp üyelerinin farklı tiyatrolarda faaliyet göstermeleri üzerine Muhsin Ertuğrul tarafından kurulan Ferah Tiyatrosu'nun 1925 yılının Mayıs ayında düzenlediği turneye ait bilgilerle turnenin ardından Muhsin Ertuğrul'un Trabzon izlenimlerini *Vakit* gazetesinde yayınlaması ile basın aracılığıyla kısa süreli yaşanan tartışma bu bölümde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. (s. 94-108) Cumhuriyet'in ilk yıllarında Trabzon'da bazı yerel tiyatro çalışmaları bulunmakla birlikte özellikle İstanbul'dan turne için gelen gruplar sayesinde tiyatro açısından oldukça zengin bir dönem yaşanmıştır. Nitekim bu kez Darübedayi bir yılın ardından yeniden Trabzon turnesine çıkıp 12 Eylül 1925 tarihinde 13 oyun sergilemiştir. (s. 109-112) Bu yıllarda Trabzon'da faaliyet gösteren yerel tiyatrosunun Ziya Bey başkanlığında sahne alan Genç Türk Temsil Heyeti olduğu belirtilmişse de bu toplulukla ilgili fazla bir bilgiye ulaşılamadığı vurgulanmıştır.

1925 yılından itibaren yaşanan iç siyasi gelişmeler sanat açısından da kısır bir sürece girilmesini getirmiştir. Buna rağmen Trabzon, İstanbul'dan turneye gelen ekiplerinin tercih ettiği bir yer olmaya devam etmiştir. İlk özel tiyatro olan Milli Sahne Topluluğu'nun Şadi Bey başkanlığında 1926 ve 1927 yıllarında iki kez çeşitli oyunlar sahnelediği, ertesini yıl Darübedayinin yeniden Trabzon turnesi gerçekleştirdiği, 1931 yılı sonbaharında da Raşit Rıza Tiyatro topluluğu ve Kemal Sahir Topluluğu'nun sahne aldığına dair bilgiler verilmektedir. Kitapta bu bölümde 1925 yılı sonrasında yerel tiyatro faaliyetlerine dair detaylı bilgilere yer verilememiştir. Bunun temel nedeni 1925-1930 yılları arasında Trabzon'un yerel basınına ilişkin kaynakların sınırlı olmasıdır. Dolayısıyla söz konusu yıllara ait tiyatro faaliyetleri ulusal kaynaklar ve çeşitli hatıralarla desteklenerek verilmiştir.

Kitabın üçüncü bölümünde Trabzon Basınında yer alan tiyatro eleştirilerine yer verilmiştir. Bu kısımda II. Meşrutiyet dönemi ile ilgili olarak

Meşveret gazetesinin eser için yegâne başvuru kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. Bu bölümde öncelikle Osmanlı Tiyatro Kumpanyası'nın 1911 yılında Tuzluçeşme Tiyatrosu'nda sergilediği *Vatan Yahut Silistre* adlı oyunun Meşveret gazetesinde Jülide Hamit imzasıyla tenkit edilişi ele alınmıştır. Yazarın, oyunu ve oyuncuların performanslarını ayrıntıları ile anlattığı yazısı dışında başka bir oyuna veya turneye dair değerlendirmeye ulaşamamıştır. Bu hususta gazetenin koleksiyonun tam olmamasından kaynaklanan belge eksikliği gerekçe gösterilmiştir. Kitabın bu bölümünde ele alınan oyun eleştirileri, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Trabzon'a gelen Darülbedayi, Ferah Tiyatrosu, Raşit Rıza gibi toplulukların sahnelediği oyunlara dairdir. Bu eleştiri yazıları Trabzon'un yerel basın organları olan İstikbal, Yeni Yol ve Reklam gazetelerinde Münir Hayri, Cevdet, Hüseyin Avni ve Cemal Rıza Beyler tarafından kaleme alınmıştır. Turnelerde sahnelenen oyunların tanıtılıp oyuncuların performanslarının eleştirildiği yazılara dair değerlendirme yapılan bölümde yazıların tamamı *ekler* kısmında verilmiştir.

Dördüncü bölümde *Trabzon'da tiyatro mekânları* konusu ele alınmıştır. Trabzon'daki Tiyatro mekânlarının tarihsel süreçte limana yakın ve daha merkezi olarak konumlanan Tuzluçeşme Mahallesi'nde yer almakla birlikte tam olarak nerelerde inşa edildiklerine dair kanıtların bulunmadığı ifade edilerek bu bölümde Trabzon'un zengin Rum tüccarlarından Kostaki Theoplaktos tarafından inşa edilen Tuzluçeşme (Kostaki) Tiyatrosu hakkında bilgiler verilmiştir. Bu tiyatroya dair en kesin kaynak olarak mübadele ile Selanik'e giden Filon Ktenidoy adlı bir Rum'un Yunanistan'da bir dergide yayımlanan makalesinden alıntılara yer verilmiştir. Bilgilerin teyidi amacıyla Ermeni Kotikyan'ın eseri de referans olarak gösterilmiştir.(s. 155) Bu binanın 1924 yılında yıkılışının ardından arazinin satışının uzun yıllar aldığı belediye meclisi tutanaklarından aktarılmaktadır. Eserde belirtilen bir diğer tiyatro mekânı ise II. Meşrutiyet döneminde Pilyosyan adlı bir Ermeni tarafından Adliye Nezaretine gönderilen bir dilekçe ile talep edilen ve bir sinematografi mekânı oluşturma hedefiyle girişimde bulunulup inşa edilen tiyatrodur. Bu binanın ilerleyen yıllarda çeşitli işletmeler tarafından sinema olarak kullanılması ve yıkım süreci aktarılmıştır.

Kitapta tiyatro kültürünün yerleşip sosyal bir ihtiyaç olarak görüldüğüne dair ipuçlarına da ulaşılmaktadır. Sahne mekânlarının elverişsiz oluşu ve kullanım açısından yetersiz kalması uygun mekan arayışlarını da beraberinde getirmiştir. II. Meşrutiyet yıllarından itibaren tiyatro temsilcilerinin yoğunlaştığı Trabzon'da yeni bir sinema/tiyatro binası oluşturulması Cumhuriyet'in ilk yıllarında gündemde olan meseleler arasındadır. Kitabın 4. bölümünün sonunda bu konuya değinilerek İstanbul'dan gelen tiyatro gruplarının temsillerinde binaların yetersizliğinden bahsedilmektedir. Belediyenin aldığı çeşitli tedbirlere ilave olarak Maraş Caddesi'ndeki eski bir Ermeni Kilisesinin tiyatro temsillerinin sahnelenmesi amacıyla tadil edilerek hizmete açılması süreci de aktarılmıştır. Atatürk'ün bizzat tiyatro

mekânı olarak gösterdiği bu yapı, 1939'da tadil edilerek hizmete açılmış ve ardından Halkevi tarafından temsil salonu olarak kullanılmıştır. Kitapta bu binanın da kâfi gelmediği ve yeni bir Halkevi binası inşa edildiğine dair bilgilere yer verilmiştir.

Eserin, *Pilosyan/ Turan/ Yıldız/ Şehir/Sümer Sineması: Mekansal Yapı* adlı 5. bölümünde söz konusu binanın bulunduğu mevkii farklı kaynaklardaki bilgiler ve bazı fotoğraflarla desteklenerek açıklanmış, binanın iç ve dış mimari tarzına dair teknik bilgiler verilmiştir. Sinema/tiyatro binasının yapıldığı tarih, mimarı ve üslup özelliklerine dair veriler sunulmuştur. Kitapta yapının, inşa edildiği dönemde Avrupa'da ve Osmanlı Devleti'nin sanayi ve ticaret açısından gelişmiş bölgelerinde etkili olan *Art Nouveau* tarzında inşa edildiği tespiti yapılmıştır. Bu bölümde ayrıca binanın mimarının İtalyan Raimondo D'Aronco olabileceği belirtilmektedir.

Kitabın sonunda yer alan *Ekler* kısmının ilk 65 sayfalık bölümü yerel ve ulusal basında Trabzon'da sahnelenen oyunlara dair yazıların tam metinlerini içermektedir. Bu metinlerin ardından Önsöz'de de belirtildiği gibi Trabzon Halkevinin 1932 yılından itibaren sahnelediği oyunlara dair 78 adet fotoğraf bulunmaktadır.

Kaynaklar açısından bakıldığında kitabın oluşturulmasında resmi ve özel arşiv kaynakları, yerel ve ulusal süreli yayınlar ile çok sayıda yerli ve yabancı kitap ve makaleden faydalanılmıştır. Kaynaklar kısmının ardından dizine yer verilmiştir.

Sonuç olarak bu çalışma, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir taşra kentinde yaşanan sanatsal faaliyetlerin titizlikle incelenip kaynakların rehberliğinde okuyucuya iletildiği bir eserdir. Halkevlerinin kurulmasına kadar Trabzon'da gelişen tiyatro kültürünün ve sahne alt yapısının ipuçları eserde görülmektedir. Nitekim Trabzon Halkevi Temsil Kolu açıldıktan sonra oldukça yoğun bir sahne programı oluşturulmuştur. O kadar ki Ankara'dan sonra en çok oyun Trabzon Halkevi'nde sahnelenmiştir.⁴ Trabzon'da tiyatronun geçirdiği gelişimi gözler önüne seren kitap, bu alanda yapılacak çalışmalara temel kaynak ve rehberlik teşkil edecek niteliktedir.

⁴ İbrahim Azcan, *Türk Modernleşme Sürecinde Trabzon Halkevi*, Serander Yayınları, Trabzon 2003, s. 120.